

ATATÜRK'ÜN HİLAFETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Yrd. Doç. Dr. RAMAZAN BOYACIOĞLU*

Hız Muhammed (s.a.s)'in ölümünden sonra ortaya çıkan hilâfet (imamet) meselesi, İslâm siyasi düşüncesinde günümüze kadar sürecek olan tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Hz. Peygamber hayatı boyunca kendisinden sonra hilâfet makamına kimin geleceği konusunda kesin bir açıklama yapmamıştır. Bu işi kendisinden sonra gelenlere bırakmıştır. Ama bu konuda zamanla müslümanlar arasında çeşitli tartışmalar çıkmıştır. Gerçi "halife seçmenin müslümanlar üzerinde zorunlu olduğu" görüşünde birleşmişlerdir. Fakat halifenin kimden olacağı, nasıl olacağı, yetkilerinin ve görevlerinin neler olacağı konusunda değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Ayrıca, hilâfet makamını ele geçirmek için zaman zaman müslümanlar arasında istenmeyen olaylar baş göstermiş ve büyük çatışmalar olmuştur. Bu yüzden pek çok kişi hayatını yitirmiştir.¹ Bu tartışma ve çatışmalar 20. yy. da da sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin sona ermesinden sonra Hilafet makamının ne olacağı konusunda değişik görüşler ortaya konmuştur.

Bu çalışmada kurtuluş mücadelesinde ve yeni devletin kurulmasında, önemli roller oynayan M.Kemal Atatürk'ün müslümanların büyük önem attikleri Hilafet konusuna bakışı ve bu konu ile ilgili görüşleri, tarihi akış içinde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çalışma, şu beş ana başlık altında incelenmiştir.

A- Atatürk'ün Erzurum'dan T.B.M.M. Açılıncaya Kadar Halife ve Hilâfetle İlgili Açıklamaları

B- T.B.M.M. Açıldıktan Sonra Halife ve Hilâfetle İlgili Konuşmaları

C- Saltanat'ın Kaldırılışında Halife ve Hilafeti Tarihi Yönden Değerlendirmesi

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Konuyla ilgili olarak bkz. ; Ramazan Boyacıoğlu, "Başlangıçtan Hilafetin Genel Değerlendirilmesi," *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Dergisi*, Sayı: I. S. 9.

D- Hilâfet'in Kaldırılışı Döneminde Halife Ve Hilâfeti Değerlendirmesi

E- Yeni Halife'nin Seçilmesinden Sonra Yaptığı Bazı Değerlendirmeler

F- Hilâfet'in Kaldırılışı Esnasında Ve Sonrasında Hilâfetle İlgili Açıklamaları

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi imzalandıktan sonra 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri İstanbul'a gelmişlerdi. Bundan sonra M.Kemal Paşa "9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği" göreviyle Anadolu'ya gönderilmiştir. Bu durumu Atatürk; *"İşte bu sırada idi ki Anadolu'ya ve askeri hususlarla görevlendirilerek ordu müfettişliğine tayin edildim. Bu tevccühü, din ve millete hizmet etmek için en büyük bir ilahi mazhariyet (elde ediş) saydım"* şeklinde açıklamıştır.²

Bundan sonra Atatürk, bir yandan arkadaşlarıyla birlikte Milli Mücadele'yi başlatırken, öte yandan da Halife ve Hilâfet makamının kurtarılması gerekliliği üzerinde duracaktır. Ülke kurtuluncaya kadar hilâfetin gerekliliğini savunacaktır. Yalnız, zamanla bu görüşlerinde değişimler olacaktır. *"Hilâfet demek, idare, hükümet demektir"*³ diyen Atatürk'ün son hedefi "Cumhuriyet'i" gerçekleştirmektir. Bunu için ne gerekirse onu yapacaktır.

A- ATATÜRK'ÜN ERZURUM'DAN, T.B.M.M. AÇILINCAYA KADAR HALİFE VE HİLÂFETLE İLGİLİ AÇIKLAMALARI

Atatürk, Anadolu'ya geçtikten sonra vatanın kurtarılması konusunda birlikte üzerinde durduğu diğer bir konu da Hilâfet ve Saltanat'ın kurtarılması konusu olmuştur. Bu itibarla Erzurum'dan itibaren yaptığı konuşmalarında bu konuyu değişik yerlerde dile getirir.

2 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, Ankara 1961, s.13

3 A.S.D. II, Ankara, 1981, s.69.

23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'ni açış konuşmasında İtilaf Devletlerinin Hilâfet ve Saltanat makamı olan İstanbul'u işgal ettiklerini, gün geçtikçe artan bir şiddetle Hilâfet ve Saltanat hukukunun, hükümetin haysiyetinin, milli onurumuzun saldırıya uğradığını belirtir, konuşmasının sonunda da şu duada bulunur:

*"En son duam şudur ki, istekleri gerçekleştiren Büyük Allah, sevdiği Hz. Muhammed hürmetine bu kutsal vatanın sahibi ve savunucusu, kıyamete kadar Hz. Muhammed'in dinin en sadık koruyucusu olan necip milletimiz ile saltanat ve yüce hilâfeti korusun ve mukaddesâtımızı düşünmekle sorumlu olan heyetimizi başarılı kılsın! Amin."*⁴

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'dan 11 Haziran 1919'da aldığı mektupta İngilizlerin, "Mustafa Kemal'in Anadolu'da dolaşmasının sakıncalarını görüp İstanbul'a istemeleri" üzerine Mustafa Kemal, Padişah Vahdettin'e yazdığı şikayet mektubunun girişinde:

"Büyük milletin ve mukaddes Hilâfetin tek ve gerçek direği bulunan saltanat-ı hümayunlarını Allah âfetlerden korusun!" dedikten sonra vatanın kurtuluşunun başta padişah olmak üzere, milli ve kutsal bir gücün var, olan haykırışının kurtarabileceğini; halkın, baştan aşağıya uyanık olup, devletin, milletin, yüce Hilâfetin ve Saltanat'ın hukukunu sağlamlaştırmak için güçlü bir karar ve inanç ile donanmış bulunduğunu; İstanbul'da iken milletin bu kadar güçlü ve az zamanda felaketlerden bu derece tetikte olduğunu tahayyül edemediğini bildirir ve eğer zorlanırsa istifa edip Anadolu'da sîne-i millete kalacağını böylece vatanî görevini daha açık adımlarla milletin bağımsızlığına ve yüce Hilâfet ve Saltanat'ın masûniyetine kadar sürdüreceğini dile getirir.⁵

4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi açış konuşmasında ise, Saltanat ve Hilâfet merkezi olan İstanbul'un hükümdar saraylarına kadar boğucu bir şekilde işgal edildiğinden bahseder.⁶

4 A.S.D.I., s. 3-7

5 A.G.E., s. 16-17

6 Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1986, s. 107

Sivas Kongresi'nin bitiminde, kongre bir bildiri yayınladı. Bu bildirin ikinci maddesine göre; Osmanlı topluluğunun bütünlüğü ile milli bağımsızlığın sağlanması ve yüce Hilâfet ve Saltanat makamının korunması için milli güçleri etken, milli iradeyi hâkim kılmak esastır, şeklinde karar alınır.⁷

B- T.B.M.M. AÇILDIKTAN SONRA HALİFE VE HİLÂFETLE İLGİLİ KONUŞMALAR

Ankara'da TBMM açıldıktan sonra 24 Nisan 1920'de gizli celsede, M. Kemâl, ülkenin iç durumu hakkında yaptığı konuşmasında Halife ve Hilâfet makamıyla ilgili olarak şu açıklamada bulunur:

*"İstanbul, düşmanın resmen ve fiilen işgali altındadır. Bu gün İstanbul demekle Londra demek arasında hiç bir fark yoktur. İşte Londra durumunda olan İstanbul'da ne yazık ki bütün İslâm âleminin taparcasına bağlı olduğu halifemiz ve büyük ecdâdımızın bize en kıymetli armağanı olan padişahımız kalmış bulunuyor"*⁸

Meclis başkanı seçildikten sonra yaptığı meclis konuşmasını:

"İnşallah âlemin sığınağı padişah efendimiz hazretlerinin sıhhat ve afiyetle her türlü yabancı kayıtlardan uzak olarak kutlu tahtlarında sürekli kalmasını Allah'tan tazarru (yalvarma) eylerim" diyerek bitirir.⁹

Hükümet kurmanın gerekliliği konusunda mecliste yaptığı konuşmasının bir bölümünde ise, M.Kemal:

"Osmanlı Devleti diğer herhangi bir devlet gibi hükümdarının cismâni nüfuzu etrafında şekillenmiş değildir. Saltanat makamı aynı zamanda Hilâfet makamı olduğundan padişahımız, İslâm toplumunun da başkanı-

7 A.G.E., s.113

8 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C. I, 24 Nisan 1336, s. 8

9 A.S.D. I, s. 64

dir. Çalışmalarımızın birinci amacı ise, Saltanat ve Hilâfet makamlarının ayrılmasını amaçlayan düşmanlarımıza Milli İrade'nin buna uygun olmadığını göstermek ve bu kutsal makamı yabancı esaretinden kurtararak ulü'l-emrin (Padişah) yetkisini düşmanın tehdit ve zorlamasından serbest kılmaktır"¹⁰ diyerek Saltanat ve Hilâfet'i birbirinden ayırmak isteyen düşmanlara karşı çıkılacağını açıklamaktadır.

Aradan bir süre geçtikten sonra ayaklanmaların olduğu bir dönemde, Meclisteki bir gizli oturumda Hilâfet konusu tartışılmaktadır. Meclis başkanlığına sunulan bir önerge ile kararnamenin uygun bir yerine "Hilâfet makamı, esarettten kurtarıldıktan sonra, yasal konumu alır" tarzında bir madde eklenmesi istenir. Bu konu üzerinde tartışmalar yapılırken, M. Kemal de hem Halife ve Hilâfet, hem de konu ile ilgili olarak şu açıklamada bulunur:

"... arzettiğim gibi Hilâfet ve Saltanat makamına olan bağlılığımız ve o makamın bütün gerekli şartlarının korunması birinci esasımızdır. Bu, İslam dünyasının dayanağı olan gerçek bağıni tesise birinci derecede medâr olan bu makamı ihmal etmek hiçbir zaman akıl kârı değildir ve bunu bizden zorla almak mümkün değildir. Amaca ulaşmak için ihtiyaç ve iftikar eylediğimiz güçler birinci derecede İslâm dünyasıdır. İki de birde Yüce Meclisin Hilâfet ve Saltanat, Halife ve Sultan meseleleriyle uğraşmasında İslâm dünyası için sakıncalar vardır. Bu sakıncaları şimdiye kadar fiiliyatiyle gördük. Bunu bizden zorla almak isterlerse her türlü savaşımu yaparız."

O günün Halife'si olan Vahdettin konusunda ise:

"Yazık ki şimdi Hilâfet ve Saltanat makamını işgal eden zat, bu millet için hain bir adamdır" dedikten sonra bunu da şöyle açıklanmaktadır:

"Çünkü Halife ve Padişah sıfatını takınmış olan kimsenin bu milleti işgal, ifsat etmek için bizzat işgal eylediği bir takım bozguncu teşkilatı var-

dır. Bu teşkilatta, o bozgunculuklarda kendisinde cesaret gören bir adam hükümsüzdür, hükümsüz olacaktır. Bizi reddetmek akıl kârı değildir. Belâhettir (alıklıktır). Oysa gerçek durum böyle değildir. Bu millet her şey yapar. Kendi geleceğini korumak için ve bunun üstünde ona da hürmet ve riayet eder. Onun da yasal haklarını ve korunmasını tanır. Onun yasal hakları bu milleti yok edip bitirmek değildir. Cüret ve cesaret gördüğüm şununla anlaşılıyor. Bu milletin düşüncesinde; mutlaka padişah ve halife olan kişinin emrine kayıtsızca, düşüncesizce itaat etmek zorunda bulunduğundan dolayı bunu avucumuzda tutalım ve istediğimiz şeyleri kendisine emre delim".

Bu açıklamanın devamında ise:

"Bu mesele geniş nazik ve önemli bir meseledir. Bugün fiilen uygulamak için yaptığımız bir takım kanun maddeleri vardır. Bunlara buna benzer bir ifadeyi koyunca bize, halife ve padişahımız nerede diye sorarlar. Ne cevap vereceksiniz? Esir mi diyeceğiz? İşte büyük alimlerimizin ve fazıllarımız vardır. Esir olan adam padişah olamaz. Biz öteden beri diyoruz ki Halife ve Padişahımız şer'i gücünü ve kuvvetini kullanmaktan men edilmiştir. Haince hareket ediyor. Öyleyse bu mesele ile uğraşmak uygun değildir. **"Nerede bizim Halife ve Padişah'ımız deriz ve bugün ya onu tanımak gerekir ya da onun yerine derhal birisini koymak gerekir"** buyurursunuz. Böylece bu işi böyle karıştırmak **"Halife ve Padişahı nerede, Hilâfet ve Saltanat makamı nerededir; esirdir ya da güç ve kudretini kullanamaz dersek"** ilga ederiz. İçinden çıkamayız. Sonra ufak bir madde ile içinden çıkamayız. İrtibatı nedir, hukuku nedir? onlar için kanun yapmak gerekir." ¹¹

Sonunda önerge geri alınmıştır.

M.Kemal'in Vahdettin'i hainlikle suçlamasının sebebi ayaklanmalar ve 22 Temmuz 1920'de Sèvres (Sevr) projesinin kabul edilmesinden dolayıdır.

11 T.B.M.M. G.C.Z., C. I, s. 135-136

C- SALTANATIN KALDIRILIŞINDA HALİFE VE HİLÂFETİ TARİHİ YÖNDEN DEĞERLENDİRMESİ

1920 yılı, ayaklanmaların bastırılması ve Doğu 'da Kazım Karabekir Paşa'nın Ermenilere karşı zaferi (17 Kasım) ile geçer. 1921 yılı I. İnönü Savaşı (6-10 Ocak), Çerkez Ethem'in sindirilmesi (22 Ocak), II. İnönü Savaşı (1 Nisan) ve Sakarya Meydan Muharebesi (13 Eylül) ile son bulur. Bundan sonra sıra Büyük Taarruzu gerçekleştirmek ve düşmanı denize dökmektir. 9 Eylül 1922'de bu da gerçekleşince, sıra Lozan barışına gidecek heyetin oluşturulmasına gelmiştir.

İtilaf Devletleri, Lozan Konferansı'na hem İstanbul hükümetini, hem de Ankara hükümetini birlikte çağırırlar. Buna kızan M.Kemal ve arkadaşları, padişahlığın kaldırılmasını kararlaştırırlar ve 1 Kasım 1922'de çıkarılan bir yaza ile halifelik ve padişahlık birbirinden ayrılır.¹²

Zafer kazanmış olan Ankara artık güçlüdür ve kendisinin üstünde bir güç istememektedir. Bu itibarla M.Kemal, 1 Kasım 1922'de Hilâfet ve Saltanat'ın birbirinden ayrıldığı gün yaptığı konuşmasında zaten üç seneden beri Yüce Meclisin milli hakimiyet ve milli saltanatı elinde bulundurduğunu belirttiikten sonra Türk ve İslâm tarihi tüzünde bir kısım açıklamalarda bulunur.

"Beyler! Bu insanlık dünyasında en az yüz milyonu aşan nüfustan oluşan büyük bir Türk Milleti vardır. Bu milletin yeryüzündeki genişliği ölçüsünde tarih sahnesinde de bir derinliği vardır. Beyler! Bu derinliği isterseniz iki ölçekle ölçelim. Birinci birimi tarih öncesi devirlere ait olan ölçügidir. Bu ölçeğe göre Türk Milleti'nin ceddine kadar olan Türk adındaki insan; insanın ikinci atası Nuh (a.s)'un oğlu Yâsef'in oğlu olan kişidir" dediikten sonra "Türkler on beş asır önce Asya'nın göbeğinde büyük devlet kurmuş ve insanın hertürlü kabiliyetine tecelligah olmuş birer unsurdur. Elçilerini Çin'e gönderen ve Bizans'ın elçilerini kabul eden bir Türk devleti, atalarımız olan Türk Milleti'nin kurduğu bir devlettir"

¹² Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara, 1927, s. 418

M.Kemal, Türklerle ilgili bu açıklamayı yaptıktan sonra, Araplarla ve Hz. Peygamberlerle ilgili, Dört Halife ve daha sonra kurulan İslâm devletleri ile ilgili ve bu devletlerdeki, Halife ve Hilâfet'in durumları ile ilgili açıklamalarda bulunurken şu bilgileri verir:

"Beyler! Yine bilinmektedir ki: Dünya yüzünde yüz milyonluk bir Arap kütlesi vardır ve bunların Asya'ya ait kısmı Cezîretü'l-arab'da yoğun olarak varlıklarını sürdürürler. Nübüvvet ve risalete mazhar olan Fahriâlem Efendimiz bu Arap kütlesi içinde, Mekke'de dünyaya gelmiş mübarek bir vücut idi.

Ey arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür, ilahi adetlerin görüşlerine bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta, iki çağda incelenebilir. İlk çağ insanlığın çocukluk ve gençlik çağı, ikinci çağ, insanlığın erginlik ve olgunluk çağıdır. İnsanlık birinci çağda tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddi vasıtalarla kendisiyle ilgilenilmeyi gerekli görür. Allah, kullarının gerekli olan olgunluk noktasına ulaşmasına kadar, içlerinden vasıtalarla, kullarıyla ilgilenmeyi ilahi gereklilik saymıştır. Onlara Hz. Adem (a.s) den itibaren kaydedilmiş, kaydedilmemiş sonsuz denecek kadar çok peygamber ve elçi göndermiştir. Fakat peygamberimiz aracılığıyla en son dini ve medeni hakikatları verdikten sonra artık insanlıkla aracı yoluyla temasta bulunmaya gerek görmemiştir. İnsanlığın anlama derecesi, aydınlanma ve olgunlaşması her kulun doğrudan doğruya ilahi ilhamlarla temas yeteneğine ulaştığını kabul buyurmuştur. Bu sebebledir ki Hz. Peygamber, peygamberlerin sonuncusu olmuştur ve kitabı, en mükemmel kitaptır.

Son peygamber olan Muhammed Mustafa (s.a.s) 1394 yıl önce Rûmi Nisan ayı içinde Rebiülevvel ayının Onikinci Pazartesi gecesini sabaha doğru tan yeri ağarırken doğdu. Gün doğmadan... Bugün o gündür. İnşallah büyük tesadüftür. Gerçekten Arap tarihiyle bu akşam doğum gününün yıldönümüne rastlıyor. Hz. Muhammed, çocukluk ve gençlik günlerini geçirdi. Fakat henüz Peygamber olmadı. Yüzü nurlu, sözü ruhani, olgunluk ve görünüşte eşsiz, sözünde doğru, yumuşak huylu ve insanlıkta ötekilere

üstün olan Muhammed Mustafa önce bu özel vasıflar ve seçkinliğiyle kabilesi içinde "**Muhammedü'l-emin**" oldu. Muhammed Mustafa, Peygamber olmadan önce kavminin sevgisine, saygısına, güvenine ulaştı. Ondan sonra ancak kırk yaşında nübüvvet ve kırküçüncü yaşında risâlet geldi. Fahriâlem Efendimiz sonsuz tehlikeler içinde bitmez sıkıntı ve zorluklar karşısında yirmi yıl çalıştı ve İslâm dinini yerleştirmek için peygamberlik görevini yapmayı başardıktan sonra cennetin en yüksek tabakasına ulaştı. Kendisinin irşadına ulaşmış olan müslümanlar ve özellikle seçkin sahabe pekçok gözyaşı döktüler. Fakat insanlık gereği olan bu üzüntülü durumun faydasız olduğunu hemen anlayan anlayışlı kişiler, Peygamberin arkasından ağlamak değil, ümmetin işlerini bir an önce güzel yürütmeye ulaştıracak tedbiri almak inancıyla toplandılar. Resûl- i ekrem'e halife olacak bir emir seçilmesi söz konusu edildi. Hz. Peygamber, dostu olan Hz. Ebubekir'den şahsen çok hoşlanırdı. Son nefeslerini yaşarken Ebubekir'in kendisine halef olmasının uygun olacağını değişik şekillerde işaret de buyurmuşlardı. Buna göre toplanıp resmen bir seçim yapmaktan başka bir iş kalmamış olduğuna hükümlenilirdi. Oysa, bu seçim işi o kadar kolay olmadı. Tersine seçim meselesi çok danışmalara, çok tartışmalara ve çok esaslî ihtilaflara yer verdi. Seçim işinde önemli olarak üç değişik görüş ortaya çıktı. Bu görüşlerden birisi Hilâfet makamına hak kazanmak, ümmetin işlerini gözetebilmek için gerekli olan güç ve yeteneğin (kifayet) kural edinilmesi. Buna göre Hilâfet makamı en güçlü en etkili ve en reşit kavmin olacaktı. Bu görüş sahabe sınıfının idi. İkinci görüş o güne kadar İslâm'a yardım eden kavmin hilâfete layık sayılmasıydı. Bu Ensarın görüşüydü. Üçüncü görüş ise, akrabalık gücünü gerektirdi. Bu da Haşimilerin görüşü idi. Bu üç görüşten oy birliğiyle birini tercih etmek ve seçim işini sonuçlandırmak mümkün olmadı. Sonunda, parçalanma ve fetretin hemen önüne geçmek ve gerektiğine inanan Hz. Ömer'in etkisiyle Hz. Ebubekir'e biat olundu. Görülüyor ki, ilk Halife'nin seçiminde genel eğilimin doğal yoğunlaşmasından çok, kişisel etki, belirlemeyi şekillendirmişti.

Beyler! Bu muhalefet ve tartışmaların yersiz olduğunu zannetmeyelim. Gerçekten Hilâfet işi, İslâm milletlerince en büyük bir iştir. Çünkü bey-

ler! Peygamber Hilâfeti* İslâm halkı arasında bir bağ olan bir emirliktir. İslâm halkının tek kelimesi üzerine toplanmalarını sağlayan bir emirliktir. Emirlik ise Allah'ın bir sır ve hikmetidir ki kurulması daima ezici güç ve kuvvete bağlıdır, ondan sonra asıl amacı da, fesadı def, beldelerin asayişini koruma ve cihat işlerinin düzeni ile kaimunun işlerini güzelce düzeltip sonuçlandırmaktır. Bu da ancak ezici güç ve kuvvete bağlıdır. Allah'ın töresi bu şekilde akıp gelmiştir. Buna göre yukarıda açıkladığım üç değişik görüşten birincisinin, ki gücü ve etkisi olan kavmin, milletin hilâfete varis olması noktasındaydı, diğer görüşlere tercih edilip üstün gelmesi doğaldır ve Hz. Ebûbekir'in etki ile hilâfet makamını alması uygun oldu...

Ebûbekir'in son anları yaklaşınca kendi seçimindeki zorlukları hatırlayıp Hz. Ömer'i vasiyetname ile bizzat seçip millete takdim eyledi. Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde İslam ülkesi olağanüstü denecek hızla genişledi. Zenginlik arttı. Oysa, bir milletin içinde mal ve zenginlik oluşması insanlar arasında bünyedeki hastalıkların oluşmasını ve bu da ihtilaf ve fitnenin çıkışına sebep olan, bu varlık alemi fesadını gerektiren durumlardandır. İşte bu nokta, Hz. Ömer'in zihnini karıştırıyordu. Bir de Hz. Ömer hatırlıyordu ki Resul-ü Ekrem, sırlarını söylediği saygın sahabelerine şunu demişti: **Ümmetim düşmanlarına üstün gelecek, mekke, Yemen, Kudüs ve Şam'ı fethedecek, Kisra ve Kayser'in hazinelerini bölüştüreceklerdir. Fakat ondan sonra aralarında fitne, ihtilal ve gizli düşmanlık ortaya çıkarak geçmiş hükümdarların yoluna gireceklerdir.**

* İbn Haldun, Mukkadimesinde : "Bütün insanları dünya ve ahirat işlerinde şeriatlere uygun olarak iş yapmaya yöneltmek vaciptir. Bu görev önce peygamberlere sonra da onların yerlerine geçen halifelere yüklenmiştir" dedikten sonra siyasetçi ile halifelîği ayırır : "Siyasetçi demek akli delil ve hükümlere dayanarak dünya maslahat ve faydalarını elde eden, zarar ve ziyanları defetmeye sevk eden insan demektir. Halifelik ise umumiyetle ahiret fayda ve maslahatlarını göz önünde bulundurarak şeriat ile iş görmeye sevk eder. Şariata göre dünya iş ve amellerinin hepsi de ahirete yöneliktir. Halifelik dini korumak ve dünya siyasetini dine uygun olarak yönetmek konusunda şeriat sahibine vekillik etmek demektir." **Mukaddime I**, Çev. Zakir Kadiri Uygun, İstanbul 1989, s. 481.

Hız. Ömer bir gün Hız. Hüzeyfe b. Yeman (r.a)'a deniz gibi dalgalanacak fıtneyi sorduğu zaman, aldığı cevapta: "**Senin için ondan korku yok senin dönemin ile onun arasında kapalı bir kapı vardır**" dedi. Hız. Ömer sordu:

- Bu kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?

Hüzeyfe "**kırılacak!**" dedi.

Hız. Ömer: "**Öyleyse artık kapanmaz**" dedi ve üzüldü. Gerçekten kapının kırılması mukadderdi. Çünkü İslâm devleti genişlemiş ve iş çoğalmıştı. Bu emirlik şekli ve bu yönetim tarzı ile her yerde tam adaletin uygulanması zorlaşmıştı. Hız. Ömer, bunu anlayıp sıkılıyor ve Allah'a yalvararak diyor ki:

- Ya rab! Ruhumu al!

Ömer, bir gün ağlarken sebebi soruldu: "**Nasıl ağlamayayım ki, Fırat kenarında bir oğlak yitse korkarım ki Ömer'den sorulur**" diye cevap verdi.

Evet, Hız. Ömer(r.a) artık hilâfet adı altındaki emirlik şeklinin bir devlet yönetimine yetersiz olduğunu, bir kişinin kendi erdeminde, kendi kudretinde ve hatta kendi yüceliğinde olsa da bir devletin yönetimine yetersiz olduğunu bütün genel anlamıyla anlamıştı. Hatta bu endişe ile Hız. Ömer kendisinden sonra artık bir halife düşünemez oldu. Kendisine oğlunu tavsiye ettikleri zaman "**bir evden bir kurban yeter**" dedi. Abdurrahman b. Avfi çağırıldı: "**Ben seni veliahd eylemek istiyorum**" dedi. Abdurrahman, "**Vallahi ben de asla bu işe girmem**" dedi. Sonunda Ömer en akıllı noktaya temas etti. Emirlik, devlet ve milleti, danışmaya sevketti. Ömer'den sonra şûrâdakiler ve bütün halk, mescidi ağzına dek doldurdu. Orda bazı dikkate değer durunlarla yine ümmetin yönetimini, seçtikleri bir halifeye bıraktılar. Hız. Osman, halife oldu. Fakat kırılmaya mahkum olan kapı artık kırılmıştı. İslâm devletinin her tarafında bin türlü dedikodu ve hoşnutsuzluk başladı. Zavallı Osman, zavallı ve çaresiz bir duruma düştü. O

kadar ki, Şam Valisi Muaviye, onun hayatını korumak için kendi yanına davet etti. Buna uyamayan Hz. Osman velayetpenahi tarafının nefisinin korunması için asker göndermeyi teklif etti. Bunların hiçbirisine yer kalmadı. Her tarafta ayaklanan değişik yöre halkı, Medine'de evinin içinde Hz. Osman'ı kuşatma altına aldı ve saygıdeğer eşinin yanında şehid etti. Birçok gürültülü ve kanlı olaydan sonra Hz. Ali (k.v) hilâfet makamına getirildi. Tekrar edelim ki kapı kırılmıştı.

Aynı ırktan olmakla birlikte, Irak başka şey, Yemen başka şey, Suriye başka bir şey ve Hicaz bölgesi başka bir şeydir. Hicaz'da bir halife, Suriye'de güce dayanan bir vali ile Siffin'de karşı karşıya gelmeye mecbur oldu. Muaviye, Hz. Ali (k.v)'nin hilâfetini tanımıyor, aksine onu Hz. Osman'ın kanı ile suçluyordu.

Görevi, İsmâ âleminde Kur'an hükümlerinin uygulanmasını sağlamaktan ibaret olan halife, mızraklarına Kur'an sayfalarını geçirmiş Emevi ordusunun karşısında savaşı kesmeye mecbur oldu. Zorunlu olarak iki taraf hakemlerin vereceği karara uymaya söz verdiler.

Muaviye'nin delegesi Amr b. Âs ile Hz. Ali'nin delegesi Ebû Musâ'l-Eş'ârî yazılı sözleşmeyi düzenlemek için karşı karşıya geldikleri zaman Hz. Ali hazır bulunuyordu. "Müminlerin Emiri Ali ile Muaviye arasında yazılı sözleşmedir" diye yazılan cümleye anında Muaviye'nin delegesi itiraz edip dedi ki: "O müminlerin emiri sözcüğünü oradan kaldır. Sen yalnızca emrinde bulunanların emiri olabilirsin! Şam halkının emiri değilsin"

Hz. Ali, adının başındaki sıfatın kaldırılmasına izin verdi. Bundan sonra iki taraf delegesinin birbirine karşı kullandığı âdi hileyi herkes bilir. Bunda başarılı olan Amr b.Âs, Muaviye'ye hilâfetini müjdeledi.

Öte yandan, Hz. Ali de hakemlerin hükmüne bağlı kalacağına söz verdiği halde biraz kararsızlıktan sonra hilâfet yapmaya devam etti. Görülüyor ki Rasûlullah'ın vefatından yirmibeş yıl kadar az bir zaman sonra İslâm âlemi içinde, İslâmın en büyük kişisinden ikisi, karşı karşıya hilâfet

iddiası ile arkalarından sürüklendikleri aynı din ve aynı ırktan insanları kanlar içinde bırakmakta sakınca görmediler. En sonunda, hilesinde başarılı olan sâf ve temiz olanını yendi ve çoluk çocuğunu ortadan kaldırdı. Böylece hilâfet adı altındaki İslâm emirliğini yine hilâfet adı altındaki İslâm saltanatına dönüştürdü.

Emevî saltanatı büyük yayılmalarla birlikte, baştan sona kadar kanlı ve acıklı olaylar ile ancak doksan yılı doldurabilmiş ve Hicri 132'de Arap Milleti Emevî sultanlarını başlarından atmış ve yerine başka adda bir devlet kurmuştur. Bu devlete Abbasi devleti ve devletin başında bulunan insanlara da Halife derlerdi.

Çalışma bölgesi Irak'ta bulunan Abbasi hilâfetinin varlığına rağmen Endülü's'te de "Rasulullah'ın halifesi ve müminlerin emiri" adlarıyla asırlarca saltanat sürmüş hükümdarlar vardı.

Bildirimde giriş olarak belirtmiştim ki bundan 1500 yıl önce, yani Hicret'ten iki buçuk asır önce Orta Asya'da büyük bir Türkiye Devleti vardı. İslâm'dan önce var olan bu devletin sahibi Türkler, bundan bir yıl önce İslâmı kabul ettiler. Önce doğuya doğru ülkelerini genişleterek Çin sınırına kadar etkili oldular. Abbasi halifeleri zamanında bu yiğit Türkler, asalet ve cesretle tanınan Türkler, asker olarak Suriye ve Irak'a kadar geldiler. Abbasi halifelerinin yönetimi altında bulunan bu yerlerde nüfuz kazandılar. En büyük idare ve kumanda emri makamına yükseldiler. Hicri dördüncü asırda, Selçuk devleti adı altında büyük bir Türk devleti kuruldu. Bu devletin adı altında çalışan Türkler, bir yandan Kafkasya'ya, öte yandan güneye İran, Irak Suriye'ye ve Batıya, Anadolu'ya geçtiler. Bağdat'ta oturan Abbasi halifeleri bu büyük Türk Devletinin etkisi altına girmişti. Gerçekten bu Türk Devleti beşinci asrın ortalarında Maverâünnehr, Harezm, Şam, Mısır ve Anadolu bölgesinin çoğunu ve bir çok ülkeyi alarak sınırını Kaşgar'dan Seyhun yatağından Akdenize, Kızıl Deniz'e ve Umman Denizi'ne kadar genişlettiler. Bağdat'ta bulunan Abbasi halifelerini seçip yönetimi altına aldılar. Bağdat'ta aynı merkezde Melikşah adında Türk hakimiyetini temsil eden bir kişiyle halife adını taşıyan Muktedi-

billah yanyana oturdular ve akraba oldular. Bu durumu ve bu görünüşü biraz tahlil etmek isterim..

Türk hakanı ki, büyük bir Türk devletinin egemenlik ve saltanatını temsil ediyor, yanında bir hilâfet makamının ayrıca korunmasında bir sakınca görmüyor. Eğer böyle bir sakınca görseydi zaten yönetimi altına aldığı makamı ortadan kaldırmak ve o makama ait sıfat ve yetkiyi kendi makamına katması mümkündü. Hz. Selim'in aşağı yukarı beşyüzyıl sonra Mısır'da yaptığını eğer isteseydi Melikşah daha o zaman Bağdat'ta yapmış olurdu. Melikşah'ın belki yalnız düşündüğü bir şey varsa o da Türkiye Selçuklu devletine daha sadık ve hilâfet makamına daha uygun başka birinin, Halife Muktedibillah'a halef olmasını sağlamaktı. Gerçekten Muktedibillah'ın veliahdı olan oğlunu azledip yerine kendi torununu geçirmek için Halife'ye baskı yaptı. Melikşah ölmeseydi bu böyle olacaktı.

Şimdi beyler, hilâfet makamı korunarak onun yanında milli egemenlik ve saltanat makamı ki TBMM'dir, elbette yan yana durur ve elbette Melikşah'ın makamı karşısında zavallı bir çaresiz bir makam sahibi olmaktan daha yüce bir durumda bulunur. Çünkü bugünkü Türkiye Devleti'ni temsil eden TBMM'dir. Çünkü bütün Türkiye halkı, bütün gücüyle o hilâfet makamının dayanağı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdani ve dini bir görev olarak üzerine alıp kefil olur.

Tarihi araştırmalar zingiri üzerinde birkaç adım daha beraber atalım. Bu adımlarımız bizi bugünkü yönetim şeklimizin ne kadar doğal, ne kadar zorunlu ve Türkiye için bütün İslam âlemi için ne kadar yararlı ve isabetli olduğu sonucuna ulaştıracaktır. Beyler! Orta Asya'da devlet üstüne devlet kurmuş olan Türkler, daha batıda, İran Selçukluları ve Anadolu'da Rûm Selçukluları adı altında pek büyük ve medeni devletler kurmuşlardır. Hükiyet merkezlerini Konya'da kurmuş olan Rûm Selçukluları bildiğiniz gibi H. 699 yılına kadar varlıklarını koruyorlar. Bilinen İslâm - Türk Devletleri çalışmalarını sürdürürken, Cengiz Han adındaki Cihangir, Karakurum'dan çıkarak, 559 yılında sınırlarını Çin Denizi'ne, Baltık Denizi'ne, Karadeniz'e kadar genişletiyor. Cengiz'in torunu Hülagu ise H. 656 yı-

ında Bağdat'ı alarak Abbasi halifesi Mutasım'ı idam ediyor. Böylece yer-yüzünde fiilen hilâfete son veriyor.

Hz. Peygamberin ölümünden sonra Rasullah'ın ilk halifesi Ebubekir, ne dünyayı istemiş, ne de dünya ona yönelmişti. İkinci halife Hz. Ömer, sosyal durumdaki dalgalanmaların durdurulmasının mümkün olmadığı inancını hayatında kesinlikle anlayarak ruhu muzdarip olarak vefat etti. Hz. Osman ise takdir olunmuş saldırılar içinde kanını Allah'ın kitabına akıtarak dünyadan ayrıldı. Hz. Ali hilâfeti üzerine alamadan ve Peygamberlerin ehl-i beyitinin haklarını koruyamamak şansızlığı ile ağladı. Emeviler doksan yıldan fazla hilâfeti koruyamadılar. En sonunda hilâfet gücü, Bağdat surlarındaki kasra sıkışmış olan Abbasi halifelerinin sonuncusu Mutasım'ı çoluk çocuk sekizyüz bin kişi Bağdat halkıyla birlikte Hülagû'ya kurban verdiler.

Abbasi halifelerinin zayıflığını görmekle "Rasullah'ın halifesi" ve "Müminlerin Emiri" adlarını almış olan ve hilâfetlerinin gücü Elhamra sarayının kapısından çıkamamağa mahkum kalan Endülüis'teki halifelerin de H.5. yüzyılın başlarındaki feci sonuçları bilinmektedir.

Bağdat'ta Hulâgû'nun ortaya koyduğu önemli olay sonucunda yeryüzünde halife ve hilâfet makamı yok edilmiş oldu. Bundan üç yıl sonra H. 659'da Abbasi halifelerinin soyundan el-Mustansırbillah adında bir kişi Hülagû'dan kurtulup Mısır hükümetine sığındı. Bu kişi Mısır sultanı tarafından halife tanındı. Bundan sonra onyediyedi kişi Halife ünvanı alarak, ama hiçbir yetki ve etkisi olmayarak doğrudan doğruya Mısır hükümetinin korumasında birbirlerinin yerine geçerek hayatlarını geçirmişlerdir.

Selçuklu devletinin yönetiminde genel dağılmanın oluşması üzerine Türkler, H. 699 tarihinde Selçuklu devleti yerine Osmanlı devletini canlandırıp kurdular. Bu devletin ulularından yavuz hazretleri H. 924'te Mısır'ı ele geçirdiğinde orada idam ettiği Mısır hükümdarından başka, ünvanı halife olan bir kişi buldu. Halife sıfatının böyle zavallı bir kişi tarafından kullanılması İslâm alemi için ayıp olduğuna şüphe etmediğinden

o sıfatı Türkiye Devleti'nin gücüne dayandırarak canlandırıp yüceltmek için aldı. Beyler! Osmanlı devleti ki 699'da kurulmuştu, hilâfeti aldığı tarihten (924) ancak elli sene sonrasına kadar dünya tarihinde yükselme devri denilen ve art arda gelen büyük başarılar ile dolu olan, aşağı yukarı üç yüz yıl bir dönem yaşadı. Ondan sonra beyler, çöküş başlıyor. Beyler! çöküş devrinin her safhası Türkiye Devleti'nin sınırlarını biraz daha darlaştırıyor. Türk milletinin maddi ve manevi gücünü biraz daha kısaltıyor, devletin geleceğini vuruyor, arazi, servet, nüfus ve milli onur büyük bir hızla yok oluyor. Sonunda Osmanlı ailesinin otuzaltıncı ve sonuncu padişahı Vahdettin'in saltanatı döneminde Türk milleti en derin esaret çukuru- nun önüne getiriliyor. Binlerce yıldan beri bağımsızlık kavramına büyük örnek olan Türk milleti, bir tekme ile bu çukurun içine yuvarlanmak isteniyor. Fakat bu tekme vurduktan için hain, şuursuz, idraksiz bir hain gerekiyordu. Nasıl ki kanunen idamı gerekenlerin bile ipini çekmek için kalbi ve vicdanı, insanî yücelikten soyutlanmış olan yaratık aranır. İdam hükmünü verenlerin böyle âdi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. O kim olabilir? Türkiye devletinin geleceğine son veren, Türkiye halkının hayatını namunusu, şerefini yok eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak ve bütün varlığıyla kabul etmek yeteneğinde kim olabilir? Yazık ki bu milletin hükümdar diye, sultan diye, padişah diye, halife diye başında bulunduğu Vahdettin . Vahdettin bu alçak hareketleriyle yalnız kendinin layık olduğu bir davranışı kabul etmiş olmaktan başka, hiç bir şey yapmış olmadı. O bu hareketiyle kendini öldürdü ve temsil ettiği yönetim şeklinin yok olmasını gerekli kıldı".*

M. Kemal, bu açıklamalarından sonra milletin mükadderatını doğrudan eline alıp, milli saltanat ve egemenliği bir kişide değil, halkın seçtiği ve-killerden oluşan Yüce Mecliste temsil ettiğini, bu Meclisten başka saltanat makamı ve hükümet şeklinin olmadığını belirttikten sonra hilâfet makamının ne olacağı konusunda da şu açıklamayı yapar:

* Vahdettin bu çeşit suçlamalar karşısında zaman zaman kendisini savunucu açıklamalarda bulunmuştur. Bilgi için bkz. Boyacıoğlu, A.G.M., s.75-76.

"Beyler! Abbasi halifeleri döneminde Bağdat'ta ve ondan sonra Mısır'da hilâfet makamının, yüzyıllar boyunca saltanat makamıyla yanyana, ama ayrı ayrı bulunduğu gördük. Bugün de saltanat ve egemenlik makamı ile hilâfet makamının yan yana bulunabilmesi en doğal durumdur. Şu farkla ki Bağdat'ta ve Mısır'da saltanat makamında bir kişi oturuyordu. Türkiye'de o makamda asıl olan milletin kendisi oturuyor. Haliâfet makamına da Bağdat ve Mısır'da olduğu gibi güçsüz ve sığınmış zavallı bir kişi değil, dayanağı Türkiye devleti olan bir yüce kişi oturacaktır.** Böylece Bir yönden Türkiye halkı çağdaş bir devlet halinde her gün daha sağlam olacak, her gün daha mutlu ve bolluk içinde olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, kişilerin hiyaneti tehlikesine kendisini bırakmayacak ve öte yandan hilâfet makamı da bütün İslâm âleminin ruh, vicdan ve îmanının bağlantı noktası, müslüman gönüllerinin sevinç kaynağı olabilecek bir büyüklük ve yüceliğe ulaşacaktır. Beyler! Türkiye devletinin TBMM ve onun hükümetinin kavramlarının millet ve ülkemiz için ne kadar kuvvet ve mutlu kurtuluş feyzi vadettiğini anlatmaya gerek görmem. Üç yıllık fiili tecrübeler ve bunun mutlu meyveleri, yeterli fikir ve kanaat verebilir inancındayım. Bundan sonra hilâfet makamı da Türkiye Devleti için ve bütün İslâm âlemi için ne kadar feyizli olacağını da gelecek, bütün açıklığıyla gösterecektir".¹³

Daha önce görüldüğü gibi Meclisin ilk açıldığı dönemlerde "çalışmalarımızın birinci amacı saltanat ve hilâfet makamlarının ayrılmasını amaçlayan düşmanlarımıza Milli İrade'nin buna uygun olmadığını göstermek"tir diyen, M. Kemal, artık saltanatın kaldırılmasını isteyecektir. Bu konu için Anayasa (Teşkilat-ı Esasiye), Dinişleri (Şer'iyeye) ve Adliye'den olmak üzere üçlü bir komisyon oluşturulur. Bunlar kendi aralarında saltanatın hilâfetten ayrılıp ayrılmayacağı tartışması yaparken, mesele uzar. Buna kızan M. Kemal, onlara şu uyarıda bulunur:

** Benzer görüşleri Ziya Gökalp da aynı dönemde değişik makalelerinde savunur. Bkz. *Hilâfet ve Milli Hakimiyet*, Ankara, 1339; Abdülhalük Çay, *Ziya Gökalp Makaleleri*, VII, Ankara, 1982, s. 175-189.

13 A.S.D., I., s. 269-279.

"... Egemenlik ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimyese, ilim gereğidir diye görüşmeyle tartışmayla verilemez. Egemenlik, saltanat, güçle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk Milletinin egemenlik ve saltanatına el koymuşlardır. Bu saltanatlarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türkiye milleti bu saldırganların hadlerini bildirip, egemenlik ve saltanatını, ayaklanarak kendi eline eylemle almış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? Meselesi değildir. Mesele zaten olup bitmiş olan bir gerçeği ifadeden ibarettir. Bu nasıl olsa olacaktır. Burada toplananlar Meclis ve herkes meseleyi doğal görürse, fikrimce uygun olur. Yoksa yine gerçek yöntemine göre ifade olunacaktır, ama belki bazı kafalar kesilecektir"

M.Kemal'in bu açıklaması üzerine üçlü komisyonun başkanı Ankara Milletvekili Hoca Mustafa Efendi "Afedersiniz efendim, bu sorunu başka bakış noktasından inceliyorduk. Açıklamalarınızdan aydınlandık" diyerek, meselenin önemini anlamış ve sorunu üçlü komisyon bir çözüme bağlamıştır.¹⁴

D- HİLÂFETİN KALDIRILIŞI DÖNEMİNDE HALİFE VE HİLÂFETİ DEĞERLENDİRMESİ

1 Kasım 1922'de Saltanat Hilâfetten ayrıldıktan sonra Halife sıfatıyla kalan Vahdettin 17 Kasım 1922'de Malaya adlı İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan gizlice ayrılınca Rafet Paşa durumu İstanbul'dan Ankara'ya telgrafla bildirmiştir. Bu olay Ankara'yı bir anda heyecanlandırmıştır. M. Kemal, mecliste gizli oturumda şu konuşmayı yapmıştır:

"Bu telgraf 17-18'de çekilmiştir. Efendim bu bilgi üzerine bu sabah Bakanlar Kurulunu oluşturan arkadaşlarımızı topladık ve gizlice araştırdık. Müzakeremizin sonucu olarak yüce heyetinize sunacağım noktalar kısadır. Elbette alınacak karar müzakere sonucunda belirlenecektir. Her-

14 Nutuk, s.422.

şeyden önce Halife makamı işgal eden kişinin şimdiye kadar bizce bilinen bir ihaneti vardır. Sevr sözleşmesini onaylamakla Türkiye'nin idamını kabul etmiş olmasıdır. Bu kez yine Halife adını takınarak İslâmın en güçlü ve en kötü düşmanı olan İngilizlere Halife ünvanıyla başvurup kendisinin bütün İslâm âleminde ihanet etmesi tarzında bir şekilde kabul edilebilir. Şu halde bu insan şeklinde görünen, Türkiye'miz için, necip milletimiz için ve İslâm âlemi için öldüren zehirli bir yılan olan, bu suretle defedilmiş olması, üzerine boş kalan İslâm imametine bir kişinin seçilmesinin zorunlu olduğunda odaklanır. Beyler! bildiğiniz gibi yüzyıllardan beri necip milletimiz İslâm'ın bayraktarı olarak hilâfet makamını bağrında her çeşit saldırı ve tehlikeye karşı korunmuş ve bununla haklı olarak öğünecek bir millettir. Böyle hainlikler, kötü niyetler Allah'ın yardımıyla asla etkili olmayacaktır. Bu itibarla herşeyden önce boş kalan bu yere bir halife seçmek suretiyle dağılmadan kurtulmaka gerekliliğini yüce heyetimize arz ediyorum. Bu görüşmeler anında arkadaşlarımızdan bazı kişiler Halife'nin seçimi meselesinde görüş bildireceklerdir. Çoğunluğun düşüncesinin hemen seçimin yapılması olduğunu arz ediyorum. Azınlıkta kalan arkadaşlarımızın bazıları seçimin yapılmasıyla Halife'nin Anadolu'ya gelmesidir. Tabii bu arkadaşlarımız söz sırasında görüşlerini sunacaklardır. Fakat ben deniz herşeyden önce çoğunluğun görüşlerini sunmuş olmak için herşeyden önce bir halifenin seçiminin en kısa bir zamanda yapılması ve bu kişinin bu zamanda İstanbul'dan çıkmasının şimdiye kadar savunduğumuz esasları ihlal etmemesi bakışı açısından, özellikle barış görüşmeleri anında * İstanbul'dan hilâfet makamını başka yere nakletmek için sakıncalı gördüm. Bunun için İstanbul'da kalması yönünü gerekli gördük. Diğer arkadaşlarımızdan bazıları da gene önemli noktalar belirtip Anadolu'ya naklini gerekli görüyorlar. Efendim kısaca bilgilerimizi mümkün olduğu kadar gerçek anlamıyla ve özet olarak yüce heyetinize arz ettim. Tekrara mecburum ki inhilâlin (çözülme) uzun süre devamı şer'îye vekili arkadaşımızın ** da açıkça belirttiği gibi içte ve dışta fitne ve fesadı gerektirebilir. Bir an önce sağlansın. ¹⁵

* Nutuk, s.422 .

** O anda Lozan Barış görüşmeleri sürmektedir.(Şer'îye Vekili Vehbi Efendi)
15 T.B.M.M.,G.C.Z., C.III., 1044-1045

M.Kemal bu açıklamalarından sonra Halife'nin seçimi ile ilgili düşüncelerini ve seçilen Halife'nin İslam âlemine yayınlanacağı bildiri konusunu şöyle açıklamaktadır:

"Arkadaşlar, ben yapılması gereken işi şimdi arz edeceğim gibi düşünmekteyim. Yüce heyetiniz Halife'yi seçer. Bunun üzerine Meclis'in bir seçim kararnamesi ortaya çıkar. Bu kararname üzerine TBMM, falan kişinin hilâfet makamına seçildiğine dair bir bildiri düzenler. Aynı anda hilâfet makamına seçilen kişinin de TBMM tarafından hilâfet makamına seçildiğini bütün İslâm âlemine bildirilecek bir bildirisi olacaktır. Her iki bildiri de meclis tarafından görüldükten sonra tesbit olunacaktır. Bu kararlar birlikte bu iki bildiri seçilen kişiye Meclisimizin belirleyeceği bir yolla bildirilecektir. Seçildiği kendisi kabul ederse o bildiri imza ettirilecek ve o bildiri İslâm âlemine gidecektir. Aynı zamanda TBMM bildirisi de İslâm âlemine gidecektir. Başka hiç bir işe gerek yoktur."¹⁶

Görüldüğü gibi M.Kemal, Halife konusunda çok hassastır. Hatta seçim bildirisini bile Meclisin ya da kendisinin onayından sonra İslâm âlemine bildirilmesini istemektedir.

E- YENİ HALİFE'NİN SEÇİLMESİNDEN SONRA YAPTIĞI BAZI DEĞERLENDİRMELER

Sonunda Abdülmecit, TBMM tarafından Halife seçilmiştir. Yeni seçilen Halife'ye ünvan konusunda değişik görüşlerin ortaya çıkması üzerine M.Kemal, *"Beyler! şüphe yok ki zât-ı hilâfetpenahiye "efendi" demek onun şerefının değerini düşürür. Bu kullandığımız "efendi" kelimesi ne yazık yaygın olduğundan kaldırılıp atılmıyor. Bu Rum sözcüğüdür. Rum ünvanıyla Halife'nin şerefi yükseltilmek isteniyor! Halife "hazrettir" ve ona "hazret" denilir. Ona dilimizde başka bir ünvan yoktur. Sonra vâku bulan ifadelerde tabii bizim meclisimiz, bizim milletimiz, gerçeği ifade edecek tabirler kullanıyor. Zat-ı hilâfetpenahi "hadi'mü'l-müslimin,*

16 A.G.E., s. 1057

hâdi'mül harameyen" (müslümanlara hizmet veren, Mekke ve Medine'ye hizmet eden) onun gerçek tabirleri budur. Herkes kişisel olarak istediği lakabları kullanabilir. Fakat gerçek unvan "*Halife-i müslimin'dir, hadi-mül Harameyn'dir ve hazretti*" diyerek görüşlerini açıklar.¹⁷

Bir gazeteci tarafından sorulan bir soruya M.Kemal: "*Hilâfeti koruyacağız. Şu şartla ki TBMM ve millet Halife'nin dayanacağı bir mesnet ve kuvvet olacaktır*" dedikten sonra hilâfetteki veraset usûlunun korunup korunamayacağı sorulması üzerine de : "*Bu konuda kesin bir şey söyleyemem. Bununla beraber şimdiki usûlun korunmasının tercih edileceğini sanırım. Çünkü en basit ve uygulanması en kolay yol budur. Aslında bu mesele yalnız Türkiye'ye ait olmayıp bütün İslâm âlemini ilgilendiren bir meseledir*"¹⁸ diyerek sorunun bütün müslümanları ilgilendiren bir sorun olduğunu belirtir.

Türkiye devleti ve onu yöneten TBMM hükümetine Halife'nin etkisinin sorulması için M.Kemal: "*TBMM Halife'nin değildir ve olamaz. TBMM yalnız ve yalnız milletindir...*" dedikten sonra hilâfetle ilgili olarak; İslâm âleminin bugün esaret durumunda bulunması yüzünden, hilâfet meselesini çözüp belirleyecek duruma ulaşmaya kadar, TBMM'nin hilâfet makamını bir ümit noktası olarak koruyacağını açıklar ve :

"Hilâfet makamını bu şekilde tanıdıktan sonra bu makamı Türkiye milletinin egemenliğini ihlal edecek bir makam olarak algulamak doğru değildir. Bugün Halife olan kişinin bizimle birlikte aynı gerçeği takdir buyurduğunu zannederim. Ancak bir sakınca olursa bunu yalnız bu makama yüklemek gerekmez. Bunu yapmak için herşeyden önce düşüncelerini şeriat kisvesine sokan bazı cahiller, menfaatperestler ve dalkavuklar ortaya çıkabilir. Bunların yapacağı telkinleri ve mahiyetini önceden tanıyıp ona göre cihazlanmak her ferdin ve milletin görevidir... Bütün İslâm âleminin gerçek kurtuluşuna kadar güzelce korunmasını üzerimize aldığımız hilâfet makamının varlığı, Türkiye devletinin ne geleceği, ne yönetimi, ne de ege-

17 A.S.D., C.I., s. 280

18 A.S.D., C. II. s. 52

menliği ile zıtlık oluşturamaz. Bu makam ve makamda oturan yüce kişinin varlığı, meydan verilmedikçe sakınca doğuracağı düşünülemez. Fakat şurası kesinlikle bilinmelidir ki, herhangi bir makam ve kişi tarafından bir sakınca doğurulduğu gün orada nazariyat biter ve ameliyat ve tatbikat başlar" ¹⁹ diyerek gereken uyarılarda bulunur.

18.1.1923 tarihinde İzmit'te bu açıklamaları yaptıktan sonra 20.3.1923'te ise Konya'daki konuşmasında dinimizde özel bir sınıfın olmadığını, ruhbanlığı reddettiğini, tekeli kabul etmediğini; hoca olmak için, dinin gerçeklerini halka anlatmak için, muklaka ilmi kisvenin şart olmadığını, yüce dinimizin her erkek ve kadın müslümanın, ümmeti aydınlatmakla sorumlu olduğunu belirtir, bazı sahte din hocalarının halifelerle işbirliklerini şu şekilde açıklar:

"Beyler! Gerçek ulema ile dine zararlı ulemanın birbirine karıştırılması Emeviler zamanında başlamıştır. Hz. Peygamber'in saadetli zamanında, Peygamberin vefatından sonra, Raşit Halifeler zamamında, hep doğrudan doğruya, Hz. Peygamber'in yol göstermesiyle İslâm olan Râşit halifelerin aydınlatılmasıyla kurtuluşa eren halk kütelleri arasında gerçek temizlik, içten saygı, yüce bir bağlılık vardı. Ta ki Muaviye ile Hz. Ali karşı karşıya geldiler. Sıffîn olayında Muaviye'nin askerleri Kur'an'ı mızraklarına diktiler ve Hz. Ali'nin ordusunda böylece kararsızlık ve zayıflık oluşturular. İşte o zaman dine bozgunculuk ve müslümanlar arasına nefret girdi. O zaman hak olan Kur'an haksızlığı kabule araç yapıldı. En zorba hükümdarlardan olan Muaviye'nin nasıl bir hile ile hilâfet sıfatını takındığını biliyorsunuz. Ondan sonra bütün istibdatçı hükümdarla hep dini alet edindiler. İstibdat ve ihtiraslarını desteklemek için hep ulema sınıfına başvurdular. Gerçek ulema, dini bütün alimler hiç bir zaman bu zorba hükümdarlara boyun eğmediler. Onların emirlerini dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar.

Üç buçuk dört yıl öncesine kadar hayatta olan Osmanlı hükümdarları da aynı şeyleri yapmışlardır. Son Osmanlı hükümdarı Vahdettin'in davra

19 A.S.D., C. II. s. 63-64

nuşları gözünüzün önündedir. Onun emriyle bile bile ölüme götürülen milleti kurtarmak isteyenler âsi ilan edildi. Onun emriyle millet ve vatani kurtarmak için kan döken aziz ordumuzun, isyancılar sürüsü olduğuna dair fetvalar veren ulema kıyafetli kişiler çıktı...

Dört Halife'den sonra din sürekli siyaset aracı, çıkar aracı, istibdat aracı yapıldı. Bu durum Osmanlı tarihinde böyleydi. Abbasiler, Emeviler zamanında böyleydi. Böyle âdi ve sefil hilelerle hükümdarlık yapan halifeler ve onlara dini alet yapmaya tenezzül eden sahte ve îmansız âlimler tarihte daima rezil olmuşlar, rezil edilmişler ve daima cezalarını görmüşlerdir..." diyerek ulemanın hilâfet konusunda dikkatini çekmektedir.²⁰ Zira bazı hocalar hilâfet saltanattan ayrıldıktan sonra büyük bir üzüntüye kapılmışlardır. Bu durumu M.Kemal şöyle dile getirir:

"Hilâfet ve saltanat birbirinden ayrıldıktan sonra bazı hocaları büyük üzüntü kapladı. O kadar ki kendi dinlerinden ve imanlarından şüphe etmekte olduklarını ifadeye başladılar. Acaba ben bu şartlar altında müslüman mıyım? Bu şekilde hocaların en cahilleri onlara katılmışlar ve öyleyse Halife böyle olamaz. Halife'ye kudret ve kuvvet gerekir, yetki gerekir demeye başladılar... Dediler ki, "Biz bu hükümet şekline, meclis'in bu durumuna itiraz etmiyoruz. Güzeldir, fakat bugün o yetkileri elde tutmanın yerini alacak kişi, başkanlık makamunda kim işe o olacaktır. Bugün için M.Kemal Paşa vardır ve belki şu andaki şartları ile bu makamı tutabilir. Fakat yarın çekildiği ya da öldüğü zaman temsilci olarak kimi getireceğiz. Biz birbirimizi çekemeyiz; böyle bir meclis bulamayız ve böyle bir makam bizim aramızda bunu sağlayamaz; sonucu çöküştür. Öyleyse o makamda öyle bir kişi bulunmalı ki, böyle seçimle ve öteki bazı şeylerle kayda bağlanmasın. Öyleyse o kim olabilir? Ömrünün sonuna kadar bu makamda bulunacak olan bir kişidir. O da Halife olmalıdır. Halifeyi başkan yaparız ve artık birşey düşünmeyiz. Aynı zamanda onu bir defaya mahsus olmak üzere seçeriz..."²¹ diyenlere, M.Kemal şu cevabı vermektedir:

20 A.S.D., C.II. s. 144-146

21 Aytaç, Kemal, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Din Politikası Üzerine Konuşmalar, Ankara, 1986. s. 67

"Biz bu sorunu siyasi olarak çözmüşüzdür. Öyleyse siyasi olarak çözülmüş olan şekil budur. Dünya üzerinde bağımsız ve yeni bir Türkiye devleti vardır. Devleti kuran milletin bir TBMM'si vardır. Milletin, ülkenin tek gerçek temsilcisi bu meclistir. Türkiye devletinin başkanı da vardır. Bu şek'idir, ilmidir. Özellikle devletin geleceğini en iyi koruyabilecek bir şekildir. Özellikle milli egemenliği belirleyebilecek bir şekildir. Yani hilâfet makamının resmi durumu ve mahiyeti yoktur" ²² dedikten sonra meseleyi tarihi, şer'i, dini yönden ayrıca Halife'nin görev ve yetkileri açısından ele alır ve on andaki halifenin anlamını değerlendirir.

a- Tarihte Hilâfeti Değerlendirmesi

TBMM yeni Halife'yi seçtikten sonra Halife'nin görev ve yetkilerinin tartışıldığı bir dönem başlar. Halife'nin güç ve kudret sahibi olmasının şeriatın en büyük esası olduğu tartışılırken ²³ M.Kemal bu konu ile ilgili değişik yerlerde yaptığı konuşmalarda hilâfeti şöyle değerlendirir:

"Halife, İslâm toplununu bir tek noktada toplayacak; Halife bütün İslâm âleminin hukukun, haysiyetini, şerefini, refahını, saadetini koruyacak ve korumaya gücü yetebilecektir. Halife İslâm âlemine her nereden gelirse gelsin her türlü saldırıyı engelleyecek, reddedip atabilecek ve bunun için güçlü ordulara ve herşeye sahip olacaktır. Buna göre bütün bu saydıklarımızı yapmış, yapabilmiş, yapan, yapabilen müslümanların Halifesi olması gerekir." ²⁴ Eğer hilafet demek bütün İslâm âlemini kapsıyan bir yönetim noktası demese, tarihte bu hiçbir zaman vâki olmamıştır ve vâki değildir. Bütün İslâm âleminin bir noktadan sevk ve yönetimi Halife adında bir adam tarafından sevk ve yönetimi vâki değildir. Peygamberin zamanından sonra dört kişiyi bir tarafa bırakalım. Hz. Ali zamanında Sıff'in savaşından sonra İslâmî âlemi halife adı altında "müminlerin emri" adı altında iki kişinin yönetimi içerisinde kalmıştır. Bir taraftan Hz. Ali, halifeyim diye yönetimde bulunmuştu. Bir taraftan da Muaviye

²² A.G.E., s. 70.

²³ A.G.E., s. 68

²⁴ A.G.E., s. 90-91

yine Halife'yim diye yönetimde bulunmuştu. Abbasi halifeleri zamanında bir taraftan Halife'yim diye Bağdat'ta bir takım hükümdarlar yönetiminde bulunuyordu²⁵ bir tarafta da Emevi hilafeti.²⁶ Bugün zamanımızda da Fas'ta, Sudan'da halifeler vardır. Onlar da kendilerine "müminlerin emri" diyorlar. O halde bu, tarihte sabit değildir ve bundan sonra da bütün İslâm âlemini, hilâfet makamı adı altında bir noktada bağlayıp yönetmenin mümkün olabileceğini kabul etmek doğru değildir. Şimdi Mısır, Hint, Türk, Batı vs. müslümanların tümünü kendi çevresinin şartlarından ve kendi çevresinin geleneklerinden kopartılacak ve ümmet adı altında bir noktada birleşebilecek... Buna imkân tasavvur etmek doğru bir şey değildir".²⁷

b- Hilâfeti, Dini ve Mevcut Konumu Açısından Değerlendirmesi

M.Kemal meseleyi tarihi yönden değerlendirdikten sonra şeriat açısından da değerlendirir. Bu konuda şu açıklamada bulunur:

"Diğer bir prensip, şer'an ve dinen hilâfet denilen şey yoktur. Bildiğiniz gibi bir defa Peygamber'in kendisi demiştir ki: "Benden otuz yıl sonra krallıklar olacak!" * bu bir hadistir. O halde hilâfet vardır. Hilâfet olacaktır. Hilâfet devam edecektir, demek Peygamber'in hadisine aykırı bir şeyin gerçekleşmesini istemek demektir.

Diğer bir şey mesela Ömer, Halife olduğu zaman kendisine "Resulullah'ın Halifesi" demişler. Kendisi ilk hutbesinde demiş ki "böyle bir sıfat bende yoktur ve olamaz. Böyle bir sıfat yoktur. Halife yoktur. Siz müminlersiniz ve ben de sizin emirinizim"**. Zaten Peygamberi'n vefatından sonra Halife seçmek için hiçbir kimsenin kafasına bir fikir gelmemiş.

25 A.G.E., s. 70-71

26 A.G.E., s.66

27 A.G.E., s.71.

* Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. "Sizin dininiz İslam ilk önce Nübüvvet ve rahmet olarak zuhur etti. Sonra hilafet ve rahmet olacaktır, Sonra da krallık ve zorbalık olacaktır". "Hilafet otuz yıldır, ondan sonra krallık olacaktır", es-Suyûti, Celalettin Tarih-ul-Hulefâ, s.9-10, basımyeri tarihi belirsiz.

** Rivayete göre Hz. Ömer'e "Mü'minlerin emiri" lakabını çevresindekiler vermiştir. İbn Haldun, A.G.E., s. 578-579

Emaret, emir, hilâfet adı altında vuku bulan teşekküller emânettir ve hükümetten ibarettir. Yani hilâfet demek bir hükümet demektir. Hükümet demek olunca hükümetin nasıl olması söz konusu olur. Yani şeriatın esasları şu ya da bu şekilde bir hükümet tesbit olunmuş mudur? Biliyorsunuz ki böyle birşey tesbit olunmamıştır. Herhangi bir hükümet meşru olur ya da olmaz. En zorba davranan hükümetlere en kötü hareket eden hükümetlere din alimleri meşrudur (yasal) demiştir. Yalnız dini esaslarda, yönetimin ne gibi noktalara dikkat etmesi gerekeceğine dair kesin açıklamalar vardı ki, onlardan bir tanesi şûraya (danışma aittir) bir tanesi adalete aittir. Bir tanesi ulü-l-emre itaate aittir. Öyleyse sosyal bir toplumun işlerini yönetecek bir hükümetin şûrası olacak ve o şûra adalette iş yapacak olursa tamamen dine ve şeriata uygun bir hükümet kurulmuş olur. Ulü-l-emirden de maksat âmir demek değildir. Âmirler demektir. Âmirler demek ihtisashî kişiler demektir. İş beceren kişiler demektir. O halde iş beceren kişilerden bulunan insanlardan oluşan bir şûra, adalet dairesinde ve şeriat'ın istediği derecede hükümeti yönetir. Bizim hükümetimiz tamamen bu esasları içerir. Buna göre başkaca halife sözkonusu olamaz. Buna rağmen TBMM kendisinden başka bir müslümanların halifesi seçti ve bir hilâfet makamı oluştu. Bunu açıklamak gerekirse şöyle düşünmek gerekir. Bütün İslâm alemi esir durumdadır. Arzu edilir ki bunlar ayrı ayrı çalışsınlar ve kendi milli egemenliklerini ele alsınlar. İşte bunlara bu konuda teselli ve ümit kaynağı olmak üzere bir irtibat noktası başlarına bağımsız olduktan sonra hemen birleşip bir makamın yönetimi altına girmek isteyeceklerini düşünmek uygun mudur? O da başka.. Demek oluyor ki, biz yalnız onların kurtulması için ortak rabıta noktası gösteriyoruz ve bu hususta adeta dini ve tarihi ya da vicdani bir görev yapmış oluyoruz bu makamı korumakla".²⁸

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi M.Kemal'e göre hilâfet demek bir hükümet demektir. Hükümetin temelini de şûra (danışma), adalet ve ulü-l-emir denilen amirlere yani yetenekli kişilere uymak oluşturmaktadır.

Konuyla ilgili olarak 29 Ekim 1923'te, Cumhuriyet'in ilan edildiği gün bir Fransız muhabire de benzer açıklamalarda bulunur:

28 Aytaç, A.G.E., s.66, 70-72

"Aldığımız bütün tedbirler bir cümle ile özetlenebilir. Milli egemenliği ilan ettik. Kelimeler üzerinde oynamayalım. Bugünkü Türk hükümeti az çok Cumhuriyettir. Bu bizim hakkımızdır. Fenalık nerede? Kaynaklarımızı hatırlayınız.

Tarihimizin en mutlu dönemi hükümdarımızın halife olmadıkları zamandır. Bir Türk padişahu hilafeti her nasılsa kendisine maletmek için nüfuzunu, itibadını, servetini kullandı. Bu sırf bir tesadüf eseridir. Peygamber'imiz, öğrencilerine dünya milletlerine İslâmiyeti kabul ettirmelerini emretti. Bu milletlerin hükümeti başına geçmelerini emretmedi. Peygamberimizin zihninden asla böyle bir fikir geçmemiştir. Hilâfet demek, idare, hükümet demektir. Gerçekten görevini yapmak, bütün Müslüman milletleri yönetmek isteyen bir Halife, bunu nasıl başarır? İtiraf ederim ki bu şartlar içinde beni Halife seçseler, derhal istifamı verirdim.

Fakat tarihe gelelim, gerçeği inceleyelim. Araplar Bağdat'ta bir hilâfet oluşturdular ama Kurtuba'da bir halife daha ortaya çıktı. Ne İranlılar, ne Afganlılar, ne Afrika müslümanları, İstanbul halifesini asla tanımadılar. Bütün İslâm milletleri üzerinde yüce ruhani görevi yapacak yegane halife fikri hakikatten değil, kitaplardan çıkmış bir fikirdir. Halife hiçbir zaman Rom'daki Papa'nın Katolikler üzerindeki kuvvet ve iktidarını gösterememiştir.

Biz Halife'yi eski ve muhterem bir geleneğe saygıdan bıraktık. Halife'ye saygımız vardır. Gerek kendisinin, gerekse ailesinin ihtiyaçlarını sağlıyoruz. İlave edeyim ki, İslâm âleminde Türkler halifenin maddi ihtiyaçlarını fiilen sağlayan tek millettir: Dünya çapında bir hilâfeti tercih edenler şimdye kadar her türlü katılmadan kaçmışlardır. O halde neyi savunuyorlar" ²⁹ diyerek, dışarıdan hilâfet isteyenlere cevap vermektedir.

c- Yeni Halife'nin Görev ve Yetkileri Konusundaki Görüş ve Değerlendirmeleri

Abdülmecit halife seçildikten sonra onun yetki ve görevlerinin neler olması konusunda tartışmalar başlamıştır. Bu arada zaman içinde Halife-

29 A.S.D. III, s. 69-70

nin eski gücüne kavuşup yeniden iktidarı ele geçirmesinden Ankara terdirginlik duyacaktır .³⁰

M.Kemal yaptığı konuşmalarda yeni Halife'nin görev ve yetkileri konusunda şu açıklamalarda bulunur:

"Millet, saltanatı kendi üzerine aldıktan sonra,müslümanların tümünü kapsayan bir hilâfet makamı vardır. Bu hilâfet makamının varlığı ile TBMM'nin müsbet ve değiştirilmesi imkansız yetkileri, bir zıtlık oluşturmaz mı? Bu meseleyi iki bakış noktasından inceleyebiliriz. Birisi siyasi ve idari, diğeri ilmi ve dini bakış noktasından.

Siyasi ve idari bakış noktasından söze gerek yoktur. Bağımsız bir Türk devleti varken, en milli egemenliği kayıtsız şartsız milletin üzerinde iken, başka bir bakış noktası söz konusu olamaz.

*İlmi ve dini bakış noktasına gelince bizim hükümet şeklimiz şer'î ve dinî hükümlerin tarif ettiği mahiyettedir. Halife yahut hilâfet makamı, yalnız türkiye devletine ve Türkiye İslâm halkıyla sınırlanmış bir makam olsaydı, o zaman varolan şekil içinde bunun ifade tarzını düşünebilirdik. Fakat böyle değildir. Bu makam bütün İslâm âlemini kapsıyan bir makamdır. Buna göre o makama yalnız Türkiye halkının görev ve yetki vermesi güç ve yetkisi dışındadır.³¹ Fakat bu makama doğrudan doğruya bir yetki vermeğe kalkışacak olursak, bu yetkinin uygulama alanı İslâm âlemini kapsar, Halife İslâm âleminin üzerinde bizim vereceğimiz görev ve yetkiyi uygulamak zorundadır. Uygulayamazsa zaten anlamı yokur. Uygulamak için ya onlar buna uyacak veya reddedeceklerdir. Uymak veya red iki sebepten olacaktır. Birisi bağımsız olan müslüman devletler müdahaleyi,kendi bağımsızlıklarına müdahale olarak algılayacaklar ve bunu reddedeceklerdir. Nitekim Afgan emiri yapmış olduğumuz sözleşmede bir iki noktayı kendi bağımsızlığına müdahale sayarak kabul etmemiş ve demiştir ki: **"Ben hiç bir suretle milletimin bağımsızlığına kimseyi karıştırmam. Benim namaz***

30 Boyacıoğlu, A.G.M., s. 79-81

31 Aytaç, A.G.M., s. 64-65

kılacağım camideki hatibe ve hatibin irâd edeceği hitabete dahi ait olsa" Öteki İslâm âlemi ise, baştan, aşağıya kadar esaret durumundadır.³² Fas, Tunus, Cezayir, Trablus (Libya), Hind ve bütün bu ülkelerde yaşayan dindaşlarımız vicdani hürriyetlerine ve bağımsızlıklarına sahip değillerdir.³³ Bunlara bu geniş yetkiyi uygulatabilmek için önce onların hürriyetlerini elde etmek, yani onları esaret zinciri altında bulunduran devletlere karşı savaş açmak gerekir.³⁴ İngiltere, Fransa, İtalya, vs. devletlere savaş açmak ve bu savaşlarda başarılı olmak gerekir.³⁵ Halife olan kişinin bunları yapabilmesi için, bir gücü gerekir. Eğer o güç Türkiye devletinin gücü olursa, 8 milyonluk Anadolu halkının görevi bütün cihana karşı savaş açması ve bunları kurtarması olacaktır ki, böyle bir görevi 8 milyon Anadolu halkına yüklemek mümkün değildir. Böyle bir görev yapmak gerekirse, 70 milyon müslümandan oluşan Hindistan'ın yapması gerekir. Görev vermek Türkiye devletinin görevinin üzerinde bir şey olur. Ancak İslâm âlemi hür ve bağımsız şartlar içinde bir araya gelir. Kabul ederlerse toplanır ve Halifenin durumunu tesbit eder. Öyleyse bizce yapılacak bir şey kalmamıştır efendim.³⁶

Şimdi hilâfetin göre ve yetkisinden söz edenlere göre müslümanların halifesinin görevi nedir? Soruyorum! Bu İslâm âlemini kurtarmak değil-mi? Bu müslümanların hilâfetinin kapsadığı çemberde bir Türkiye devleti vardır, bir İran devleti vardır, bir Afgan devleti vardır ve yetmiş milyonluk bir Hindistan İslâm kitlesi vardır. Mısır vardır, Fas vardır vs., vs. vardır. Bunların hepsini, Halife'nin hilâfet görevini bilinen kitaplarda açıklandığı gibi kabul ettiğimize göre kurtarmak gerekir. Kurtarabilmek için de güç gerekir. Para ve nüfus gerekir. kim diyebilir ki bunun için Türkiye devleti ve Türkiye devletini oluşturan Anadolu'nun sekiz milyon halkı Halife'nin emrine tabidir. Kim diyebilir ki buyurun efendim işte Türkiye'nin sekiz milyon fakir halkı, dünyayı yenin ve İslâm âlemini koruyun!"

Ben sorarım millete! Buna razı mıdır? Bunu yapmaya muktedir midir?

32 A.G.E., s. 72-73

33 A.G.E., s. 65

34 A.G.E., s. 73

34 A.G.E., s. 73

35 A.G.E., s. 65.

36 A.G.E., s. 73

Yapabilir mi? Bu zavallı millet bu kadar büyük bir sorumluluğu, bu kadar büyük bir görevi üstlenebilir mi?

Beyler! Milletimiz, asırlarca bu bakış noktasından hareket ettirildi fakat ne oldu. Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Sonunda oralardan kovuldu. Kovuldu ve bugün sekiz milyona indi. Yemen çöllerinde kovulup yok olan Anadolu çocuklarının sayısını biliyor musunuz? Suriye'yi, Irak'ı korumak için Mısır'da barınabilmek için Afrika'da tutunabilmek için, Viyana kapılarına kadar fetihler yapabilmek için ne kadar insan telef oldu bunu biliyor musunuz? Sonuç ne oldu görüyor musunuz?

Beyler! Yeni Türkiye'nin ve yeni Türk halkının artık kendi hayat ve mutluluğundan başka düşünecek bir şeyi yoktur. Başkalarına verecek bir zerrresi kalmamıştır, artık veremez!

O halde kesinlikle ifade ediyorum. Halife müslümanların halifesidir ve Türkiye İslâm âlemi içinde bir parçadır. Öyleyse Halife'nin olması gerekli yetki ve görevi varsa, onun sorumluluğunu yalnız, henüz kendi hayat ve bağımsızlığını kurtarmaya çalışan bu küçük Türkiye'ye yüklemeye Allah da razı değildir".³⁷

M.Kemal bu açıklamaları yaptıktan sonra, aslında Halife'yi, bağımsızlıklarını almış olacak İslâm devletlerini seçmesi gerektiği üzerinde durur ve şu görüşlere yer verir:

"Şimdi beyler! Nazariye olarak bir husus tasvir edeyim. Herhangi bir gün Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da vs. kıtalarında İslâm toplumlarının tümü, boyunlarındaki zincirlerini kırıp da bağımsız olurlarsa işte o zaman isterlerse ilmin, fennin ve çağın gereklerine uygun bir şekilde birleşme noktaları bulabilirler. Çünkü her devletin, her sosyal toplumun birbirinden isteyeceği bir takım menfaatleri olabilir. O halde bu karşılıklı menfaatleri sağlar tarzda bir takım itilaf şartları bulunabilir. Bu öngörülen, bağımsız İslâm devletlerinin yetkili delegeleri biraraya gelip, bir kongre yaparlar ve derlerse ki; Türkiye ile İran arasında, İran ve Afgan arasında

³⁷ A.G.E., s. 92-93.

Mısır ile Hind arasında şu ya da bu arasında veya bütün bunlar arasında şu veya bu ilişkiler oluşmuştur.

Bu ortak ilişkileri korumak için bu ortak ilişkilerin içerdiği şartlar içerisinde hareketi sağlamak için bütün İslâm devletlerinin delegelerinden oluşan bir şûra oluşturulacaktır ve o şûranın bir başkanlık makamı olacaktır. İşte o makama seçilecek kişi müslümanların halifesi olacak olan kişidir.

Beyler! Ancak böyle bir şekil düşünülebilir .Yoksa herhangi bir devletin bir kişiye bütün İslâm dünyası işlerini yönetip yürütme yetkisi vermesi akıl ve mantığın hiçbir vakit kabul edemeyeceği ve gerçekte hiçbir vakit hiç kimse tarafından kabul edilmemiş olan şeydir. Gerçek bundan ibarettir.

Beyler! Bütün millet emin ve müsterih olsun ki, bugünkü inkılabı yapanlar ve onu tamamlamaya karar verenler karşularına çıkacak menfi güçleri çıktığı noktada ezebilecek güce, yeteneğe ve tedbire sahiptir. Öyleyse yeniden kesinlikle açıklayayım ki milletin egemenliği sonsuzdur. Onu ihlal edip zarar verebilecek güç yoktur ve olamaz.

Hilâfet makamının varlığı milletçe sakıncalar,doğuracağı telakki edilmekte değildir. Sebebiyet verilmedikçe! Fakat şu kesinlikle bilinmelidir ki herhangi suret ve şekilde sakınca görüldüğü gün bütün nazariyat biter orada amelîyat ve tatbikat başlar .³⁸

Görüldüğü gibi M.Kemal, siyasi ve idari yönden milli egemenliğin hiçbir kimse ile paylaşılmıyacağını özellikle belirtirken, kurduğu hükümet şeklinin de şer'î ve dini hükümlerin belirttiği şekilde olduğunu söylemektedir. Aslında bu cümlenin içerisinde dolaylı yoldan o anda bile hilâfete gerek olmadığını bildirmektedir. Ama hilâfetin kaldırılması için daha bir süre beklenecaktır. Zira az da olsa daha dış müslümanların desteğine ihtiyaç vardır. Henüz 1923 yılının başlarındadır ve Lozan Barış Antlaşması imzalanmamıştır.Ayrıca Meclis'te ve Hükümet'te bazı değişiklikler yapılması gerekmektedir. Bu değişiklikler yapıldıktan sonra, iş biraz daha kolaylaşacaktır.

38 A.G.E., s. 95-96

F- HİLÂFETİN KALDIRILIŞI ANINDA VE SONRASINDA HİLÂFETLE İLGİLİ AÇIKLAMALARI

24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet idaresi kabul edilir ve Atatürk Cumhurbaşkanı seçilir. Ama Ankara hala tedirgindir. Çünkü yeni kurulan devlet henüz tam gücüne erişmemiştir. İstanbul'daki halife ise hem içerde, hem dışarıda yavaş yavaş güçlenmektedir.³⁹ Bu durum Ankara'yı kaygılandırmaktadır. Ankara'nın "ya bir gün halife yeniden iktidarı ele alırsa" kaygısı vardır. Öyleyse artık Cumhuriyet idaresi de kabul edildiğine göre hilâfete son vermenin zamanı gelmiştir.

1 Mart 1924 yılında Cumhurbaşkanı M.Kemal Paşa TBMM'yi açış konuşmasının bir bölümünde şu açıklamayı yapar.

"... İslâm dinini, yüzyıllardan beri alışageldiği üzere bir siyaset aracı durumundan uzaklaştırmak ve yüceltmek gerekli olduğu gerçeğini görüyoruz. Kutsal ve ilahi inançlarımızı ve vicdanı değerlerimizi, karanlık ve kararlı olan ve her türlü menfaat ve ihtiraslara görünüş sahnesi olan siyasetlerden ve siyasetin bütün kısımlarından bir an önce ve kesin olarak kurtarmak milletin dünyevi ve uhrevi mutluluğunun emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle İslam dininin yüceliği belirir".⁴⁰

Atatürk bu açıklamasıyla artık hilâfete son verme zamanının geldiğini belirtiyordu. Sonunda "*Hilâfetin ilgasına ve Hanedân-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyet haricine çıkarılmasına dairkanun'un kabulü ile hilâfete son veriliyordu.*

Bu sırada Antalya Milletvekili, ulemadan Rasih Efendi, Kızılay adına Hindistan'da bulunan bir kurulun başkanlığını yaparken Mısır'a uğrayıp Ankara'ya dönünce: *Gezdiği ülkelerdeki müslüman halkın Mustafa Kemal'in halife olmasını istediklerini ve yetkili kurulların bunu söylemesi için kendisini görevlendirdiklerini, söylemesi üzerine M.Kemal, Rasih efendiye şu cevabı vermiştir:*

39 Geniş bilgi için bkz. Boyacıoğlu, A.G.M., s. 79-80; *Nutuk*, 511-513

40 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi devre II, Cilt VII, s. 3-6

"Siz din alimlerindensiniz. Halife'nin devlet başkanı demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları imparatorları bulunan uyrukların bana ulaştırdığınız dilek ve önerilerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem o uyrukların başındaki kişiler bunu kabul eder mi? Halife'nin buyrukları ve emirleri yerine getirilir. Beni Halife yapmak isteyenler buyruklarımı yerine getirebilecekler midir? O halde değeri ve anlamı olmayan mevhum bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?"⁽⁴¹⁾.

M.Kemal, gerek Rasih Efendi'nin gerekse başkalarının, kendisinin halife olması isteklerini bu işin imkansızlığını belirterek bu şekilde reddetmekten sonra şu açıklamasını yapar:

"Beyler açık ve kesin söyleyeyim ki, müslüman halkı bir Halife heyulası ile uğraştırma ve kandırma çabasında bulunanlar, yalnız ve ancak müslümanların ve özellikle Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna kapılmak da ancak ve ancak bilgisizlik ve gaflet eseri olabilir".⁴²

Atatürk, hilafetin kaldırılmasından sonra yayınladığı "Nutuk" unda hilafetin kaldırılışıyla ilgili olarak yaptığı açıklamalarında hilâfet taraftarlarıyla nasıl mücadele ettiğini uzun uzun anlatır. Hilâfetin kaldırılmasından önce, saltanatın kaldırıldığı dönemde özellikle Şükrü Hoca ve arkadaşlarının hilafet konusundaki görüşleri ile ilgili olarak bir kısım değerlendirmeler yapar ve onlara tarihten örnekler vererek açıklamalarda bulunur:

"Milli egemenliği ile hilafet makamının durumları ile ilişkileri ne olduğu konusunda, halkın merak ve endişe hakkı vardır. Çünkü Meclis 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla, kişisel egemenliğe dayanan hükümet şekline 16 Mart 1920 tarihinden başlamak üzere ve sonsuza dek tarihe karıştığını bildirdikten sonra, bir takım Şükrü Hocalar, "Müslüman kamuoyu kuşku ve üzüntüye düşmüştür" diyerek çalışmaya başladılar. "Hilâfet aynı hükümdettir. Hilâfetin haklarını ve görevlerini iptal etmek için kimsenin hiçbir meclisin elinde değildir", davasını ortaya atmışlardı. Meclisin,

41 Nutuk, s. 515

42 A.G.E., s. 515

milletin kaldırdığı kişisel egemenliği hilâfet makamında sürdürmek ve Pa-dışah yerine Halife'yi koymak sevdasına düşmüşlerdi. Gerçekten gerici bir grup, Afyonkarahisar Milletvekili Hoca Şükrü imzasıyla "**İslâm Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi**" adıyla bir kitapçık neşretti...

Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşları "**Halife Meclisin, Meclis Halifenin-dir**" saçmalığıyla Millet Meclisini, Halife'nin danışma kurulu ve halifeyi Meclisin ve dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir...⁴³ Arzetmeliyim ki, Şükrü Hoca ile onu ve imzasını ileri süren politikacılar, herhangi bir ülkenin ve milletin hükümdarı yerine dünyanın değişik kıtalarında kütleler halinde yaşayan, çeşitli soydan üç yüz milyonluk bir topluluğa hükmü geçecek bir hükümdardan ve onun görev ve yetkilerinden söz etmişlerdi. Bütün müslümanların bu büyük hükümdarın eline, kuvvet olarak, üçyüz milyon Muhammed ümmetinden, yalnız on, onbeş milyon Türk halkını, lütfetmişlerdi. Halife adındaki hükümdar, "**ümmetlerin işlerini yönetecek ve dünya işleriyle ilgili hükümlerden, çıkarlarına en uygun olanını**" uygulayıcaktı. Bütün müslümanların "**haklarını savunacak, onların işlerini etkileyen bir niyet ve istekle**" çevri-lecekti.

Halife adındaki hükümdar, dünya yüzeyindeki üçyüz milyon müslüman arasında adaleti sürdürecektir, kamu haklarını gözeterek emniyet ve asayişini bozacak olaylara engel olacak; müslümanlara, öteki milletler tarafından yapılabilecek saldırılara engel olacaktı. Müslüman toplumun iyiliğini sağlamaya yarayan uygarlık ve bayındırlığı hazırlamakla yükümlü bulunacaktı. Beyler, bu kadar bilgisiz, dünyanın durum ve gerçeklerinden bu derece habersiz olan Şükrü Hoca ve benzerlerinin ulusumuzu aldatmak için "**İslam hükümleri**" diye yayınladıkları safsataları gerçekten yeniden anlatmaya değmez...⁴⁴

Mustafa Kemal bu açıklamaları yaptıktan sonra, daha önce sunduğumuz gibi konuyu hem tarihi hem de güncel yönden ele alıp örneklerle halka açıklamalarda bulunduğunu ve onlara şunları sorduğunu dile getirir:

43 A.G.E., s. 429

44 A.G.E., s. 431.

"... Bir islam devleti olan İran veya Afganistan Halife'nin herhangi bir yetkisini tanır mı? Tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü devletin bağımsızlığını, milletin egemenliğini ihlal eder. Millete şunu da hatırlatalım ki; kendinizi dünyanın egemeni sanmak gafleti, artık sürüp gitmemelidir. Gerçek durumumuzu, dünya durumunu tanımamaktaki gafillikle gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felaketler yetişir. bile bile aynı acıklı durumu sürdüremeyiz.

Atatürk bu açıklamaları yaptıktan sonra İngiliz tarihçisi Wells'in yazdığı "**Federal Bir Dünya Devleti**" adlı eserinin son sayfalarında "Dünya Tarihinin Gelecek Safhası" başlığı altında belirttiği görüşlerini değerlendirirken de konuyla ilgili olarak şu açıklamalar da bulunur:

"Wels, bu bölümde "**birleşik bir dünya devleti**"nin nasıl kurulabileceğini ve böyle bir devletin temel bir kısım ayırıcı hatları hakkındaki düşüncelerini ortaya koyup, adaletin ve tek bir yasanın buyruğu altında yeryüzünün nasıl bir durum alacağını hayal ediyor.

Wells, "**Bütün egemenlikler tek bir egemenlik içinde eritilmezse, milletlerin üstünde bir kuvvet ortaya çıkmazsa dünya yok olacaktır**" diyor ve "**gerçek devlet, çağdaş yaşam şartlarına bir zorunluluk haline getirdiği birleşik dünya devletinden başka bir şey olamaz; kuşkusuz insanlar kendi buluşları altında ezilmek istemezlerse ergeç birleşmek zorunda kalacaklardır**" düşüncelerinde bulunuyor. Ayrıca "**insanlığın dayanışması konusundaki büyük düşün sonunda gerçekleşmesi için ne yapmak ve neyin önüne geçilmesi gerekeceğinin doğru olarak bilinmediğini ve saldırgan ve dış siyaset geleneği olan devletlerin bir dünya birleşik devletleri tarafından güçlkle temsil edilebileceğini**" de ileri sürüyor...

Beyler, bütün insanlığın tecrübe, bilgi ve düşünüşte yükselip olgunlaşması, Hristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizm'den vazgeçerek basitleştirilmiş ve herkes için anlaşılacak duruma konulmuş saf ve lekesiz bir dünya dininin oluşturulması ve insanların şimdiye kadar kavgalar, pislikler, kaba istekler arasında bir aşağılık yerde yaşamakta olduklarını kabul

ederek, bütün vücutları ve zekaları zehirleyen mikrop yuvalarını yenmeye karar vermesi gibi şartların oluşmasını gerektiren bir "Birleşik Dünya Devleti" düşüncesinin tatlı olduğunu inkar edecek değiliz.

Bu düşünce ve hayale kısmen benzer bir hayal, hilâfetçileri ve İslam birliği taraftarlarını, Türkiye'ye musallat olmamaları şartıyla, memnun etmek için bizde de şekillendirilmişti.

Şekillendirilen görüş şu idi: "Avrupa'da, Asya'da Afrika'da ve öteki kıtalarda yaşayan İslâm toplulukları gelecekte herhangi bir gün kendi irade ve isteklerini kullanarak uygulamaya güç ve serbestlik kazanırlarsa ve o zaman gerekli ve yararlı görülürse, çağın gereklerine uygun olan bir takım uzlaşma ve birleşme noktaları bulabilirler. Şüphesiz her devletin her toplumun birbirinden alıp sağlayacağı ihtiyaçları vardır. Karşılıklı çıkarları vardır. Tasarlanan bu bağımsız İslâm devletlerinin yetkili delegeleri biraraya gelip bir kongre yaparlar ve falan, falan, falan İslâm devletleri arasında şu ya da bu ilişkiler kurulmuştur. Bu ortak ilişkileri korumak ve ilişkilerin gerektirdiği şartlar altında birlikte hareketi sağlamak için bütün İslam devletleri bu meclisin başkanı tarafından temsil edilecektir" derlerse, işte o zaman isterlerse, o kişiye de "Halife" adını verirler. Yoksa herhangi bir İslâm devletinin bir kişiye bütün İslâm işlerini yönetip yürütme yetkisini vermesi akıl ve mantığın hiçbir zaman kabul edemeyeceği bir şeydir.⁴⁵

Atatürk'ün şekillendirdiği bu görüşe benzer görüşler zamanımızda da dile getirilmektedir. Fehmi Şinnavî bu konuda şöyle demektedir;

"Bizim kendimizce yaptığımız içtihad şudur ki, müslümanların önderi iki dereceli bir seçimle başa geçmelidir. Önce İslâm âleminin her tarafındaki halklar, gruplar ve kitleler sevdikleri, güvenilir, bilgi, ahlaklı sözden çok iş üreten kimseleri seçmeli; bu seçilenler bir araya gelip kendi aralarında en iyiyi, en bilgiliyi, yönetme kâbiliyeti en yüksek, Allah'tan en çok korkanı lider yapmalıdırlar. Dolayısıyla her beldenin iyileri kendi arala-

45 A.G.E., s. 433-434

rında iyiyi seçecek; sonra tüm İslâm ülkelerinin temsilcilerinin de toplanacakları açık bir çoğunluk vuku bulacak şekilde birini seçeceklerdir. İmam, demokrasilerde olduğu gibi yüzde ellibir ile seçilmemeli, daha büyük bir çoğunluk tarafından seçilmelidir. Eger mutlak bir çoğunluk sağlanamıyorsa üçte bir oranında bir grup bilgin ve temsilci seçilmeli, müslümanların işlerini dolayısıyla Halife'nin seçim işini üstlenmelidir. Kendi sayılarının üçte ikisi oranında bir kesimin kabul ettiği kişiyi Halife yapmalıdır".⁴⁶

Görüldüğü gibi zamanımızda da hilafetle ilgili olarak bu tür tartışmalar yapılmaktadır.

Sonuç olarak Anadolu'ya 9. Ordu Müfettişi olarak geçen M.Kemal'in gerçek amacı, Fevzi Paşa'nın da belirttiği gibi, hükümet şeklini değiştirmek⁴⁷ ve Cumhuriyet'i gerçekleştirmektir. O, bu amacını daha Erzurum Kongresi toplanmadan önce Mazhar Müfit'e açıklamıştır.⁴⁸ Ama bunu gerçekleştirmek o kadar da kolay olmadığından herşeyin zamanını beklemek gerekmektedir. Zira M.Kemal'in çevresinde bulunanların büyük çoğunluğu, Padişahlığın veya Halifeliliğin kalkmasını istemeyen kişilerden oluşmaktadır. Bu yüzden M.Kemal önceleri hem saltanat hem de hilâfet taraftarı görünmektedir.

M.Kemal Ankara'ya geldiği zaman, kendisinin istememesine rağmen, İstanbul'da Osmanlı Meclis'i toplanmıştı. Ama, Padişah bu Meclisi kapatacaktır. Bunu çok iyi değerlendiren M.Kemal, milletvekillerini Ankara'da açılacak bir mecliste toplanmaya çağıracaktır. Meclis'in Ankara'da toplanmasından sonra artık İstanbul Hükümeti ve padişah ellerindeki imkanları kayıracaklardır. M.Kemal ise Ankara'da bir hükümet kurduktan sonra İstanbul'un yaptığı hataları çok iyi değerlendirecek; önce İstanbul Hükümeti'nin aldığı kararları tanımayacak, sonra saltanatı hilâfetten ayıracak, sonra cumhuriyet yönetimini gerçekleştirip Cumhurbaşkanı olacak, en so-

46 Fehmi Şinnâvi, **Hilafet: Modern Arap Düşüncesinin Eleştirisi**, Çev. Sadık Ömeroğlu, İstanbul, 1995 s. 185

47 Karabekir, Kâzım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1969, s. 372

48 Kansu, Mazhar, Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I., Ankara 1988.

nunda da "*Hilâfet demek, idare, hükümet demektir*" görüşünden yola çıkarak hilâfeti değerlendirecektir. Ona göre Hz. Peygamber'in "*hilâfet otuz yıldır. Ondan sonra krallık olacaktır*" hadisi ile hilâfet sona ermiştir. Ayrıca küçüle küçüle sekiz milyona inen Türk milletinin, hilâfetin gereği olarak, esir bulunan müslümanları kurtarmaya gücü yetmez. Dahası onlar kurtarıldıktan sonra Türk halifesinin emrine girip girmeyecekleri de şüphelidir. Bu görüşler doğrultusunda sonunda Ankara için de tehlikeli olmaya başlayan hilâfeti ortadan kaldıracaktır.

Hilâfetin kaldırılışının lâik devletin gereklerinden olduğunu belirtenlerin⁴⁹ yanında ayrıca, Türkiye'nin, İslâm öncesi Türk uygarlığının da övünce değer olduğunu kanıtlayıp, yeni devlete ulusal bir yapı kazandırmak, böylece Batı karşısında kendi öz kişiliğine kavuşmak istemesinden ya da bu kurumun çağın gerçeklerine uymadığı için veya modern devletin gereklerinden olarak kaldırıldığını veya yukarıdaki nedenlerin yanında Musul sorununun çözüme kavuşturulmamış olduğu bir sırada Halifeliğin kaldırılmasını İngiltere'nin, İslâm etkeni dolayısıyla duyabileceği endişeyi gidermek için olabileceğini;⁵⁰ ama hilâfetin kaldırılışının sonuçta Türkiye'nin Musul tezine manevi bir darbe indirdiğini ve "*İslam'ın Türklere Kürtler arasında tek baş olduğuna, hilafetin kaldırılmasıyla bu bağın koptuğuna inanan*" Kürtlerin ayaklanmasında rol oynadığını, sonuç olarak Musul açısından Türkiye'nin aleyhine bir durum yarattığını düşünenler de olmuştur.

Ancak, şunu da ifade etmek gerekir ki, 3 Mart 1924'te "Hilâfetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair kanun"un TBMM'de kabul edilmesi üzerine hilâfet kaldırılınca, müslümanların dinî ihtiyaçlarına cevap vermek için Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Bu tarihten sonra da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının dinî görevleriyle bu kurum ilgilenmektedir.

49 Akgül, Seçil, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, Ankara tarihsiz s. 248

50 Geniş bilgi için bkz. Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara 1978, s. 305-311; Aybars, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri I- II*, İzmir 1988, s. 253 - 327.